

МАКРОЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ КОРОНАКРИЗИ В УКРАЇНІ ТА ПРІОРИТЕТИ ПРИСКОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Я. Б. Базилюк, к.е.н., доцент, завідувач відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень НІСД

Т. Ю. Гейко, головний консультант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень НІСД

А. Л. Дешко, головний консультант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень НІСД

Д. С. Покришка, головний консультант відділу економічної стратегії центру економічних і соціальних досліджень НІСД

*За оцінками МВФ, у 2021 р. світове економічне відновлення прискориться. Значною мірою цьому сприятимуть додаткові стимулюючі бюджетні програми, насамперед, у США, а також позитивні перспективи завершення пандемії. Водночас найкритичнішим ризиком для світової економіки залишається **поглиблення розривів між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.***

Для України як країни з низькими темпами економічного зростання (-4,0 % у 2020 р., -0,5 % у 2015-2020 рр.) невизначеність та затягування пандемії на тлі зовнішніх загроз здатні критично погіршити перспективи середньо- та довгострокового зростання. В міру укріплення світової економіки для України посиляться виклики: кардинального підвищення продуктивності праці; прискорення залучення інвестицій; реструктуризації нагромаджених під час коронакризи збитків практично у всіх видах економічної діяльності; відновлення запасу капіталу на підприємствах, а також зниження боргового складника та збалансування державних фінансів. Запропоновано пріоритетні заходи, спрямовані на пошук шляхів відновлення підприємницької та інвестиційної діяльності, зниження боргового навантаження на основі інновацій.

Висновки та рекомендації

Для прискорення економічного відновлення та недопущення нагромадження економічних розривів з іншими країнами в умовах посилення зовнішніх загроз

доцільно рекомендувати Кабінету Міністрів України забезпечити оперативність відновлення найбільш постраждалих секторів економіки у рамках довгострокового плану широкої інфраструктурної модернізації, визначивши основними діями Уряду збільшення інвестицій в інфраструктуру та її стійкість, визначені ключові сектори, засоби подолання середньо- та довгострокових структурних викликів для підвищення потенціалу зростання, для чого:

Мінекономрозвитку:

- подати пропозиції стосовно розроблення середньострокової (п'ятирічної) програми економічного відновлення України, спрямованої на збільшення інвестицій в інфраструктуру та її стійкість, технологічну та цифрову модернізацію економіки та створення нових робочих місць визначивши ключові сектори, засоби подолання середньо- та довгострокових структурних викликів для підвищення потенціалу зростання з урахуванням пункту 2 постанови КМУ № 179 від 3.03.2021 р. «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року»;

- розробити механізм надання фінансової допомоги для суб'єктів господарювання, що здійснили інвестиції у матеріальні активи, проте сектори економіки, до яких вони належать, зазнали обмежень в діяльності в період карантину, для здійснення витрат на охорону та оренду об'єктів тощо;

- активізувати роботу Експортно-кредитного агентства щодо укладання угод про співпрацю з банками-партнерами в рамках проєктів суб'єктів господарювання щодо стимулювання експорту товарів українського виробництва та посилення співпраці в рамках напрацьованих основних інструментів здійснення діяльності щодо страхування від комерційних та некомерційних ризиків, перестрашування для розвитку експорту;

- вжити заходи для прийняття і впровадження проєкту Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо врегулювання бюджетних відносин під час реалізації договорів, укладених в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійних договорів» (реєстр. № 5090), що дасть можливість унормувати питання взяття довгострокових зобов'язань державними партнерами за договорами, укладеними в рамках державно-приватного партнерства, та сприятиме залученню інвестицій для модернізації і створення інфраструктури;

Мінфіну:

- ввести серед потенційних позичальників, що планують скористатися програмою доступних кредитів «5-7-9», першочерговість надання антикризових кредитів під 0 % підприємствам, що належать до найбільш постраждалих секторів;

- забезпечити підвищення якості управління державними фінансами, недопущення виникнення фіскальних розривів, що включає в себе: доопрацювання та затвердження нової редакції Стратегії реформування системи управління державними фінансами та Стратегії управління державним боргом (визначивши створення

системи індикаторів оцінювання впливу ризиків, які виникають в умовах коронакризи на рівень бюджетних витрат, та оперативного реагування на них), зниження рівня дефіциту держбюджету до визначеного Бюджетним кодексом показника (3 % ВВП) починаючи з 2023 р., підвищення якості планування бюджетних видатків (попередження дії ризиків неефективного використання бюджетних коштів) тощо;

Мінекономрозвитку і Мінфіну:

– забезпечити підготовку пакету нормативних актів, спрямованих на виконання вимог законів України від 17.12.2020 № 1116-IX «Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями в Україні», від 02.03.2021 № 1293-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування суб'єктів господарювання, які реалізують інвестиційні проєкти із значними інвестиціями в Україні» та від 02.03.2021 № 1294-IX «Про внесення зміни до пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, що ввозяться для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору», для підтримки великих інвестпроєктів, залучення інвестицій у галузі з великою доданою вартістю, інтеграції до глобальних ланцюгів постачання та зростання конкурентоспроможності економіки України на міжнародному ринку.

Обґрунтування

За рекомендаціями МВФ головним завданням урядів у 2021 році мають стати визначення пріоритетів щодо усунення ймовірних довгострокових наслідків, зокрема докризових тенденцій, серед яких: *низьке зростання продуктивності, збільшення нерівності, вища абсолютна чисельність людей за межею бідності, вищий рівень заборгованості, а також спад у накопиченні людського капіталу*¹. Багатьма країнами вживаються додаткові заходи, орієнтовані на перезавантаження економіки та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності. Зокрема, у США 31.03.2021 р. представлено амбітний План зайнятості, який у разі ухвалення суттєво посилить роль цієї країни як світового економічного лідера (Додаток 1).

Економічне зростання в Україні у 2019-2020 рр. суттєво уповільнилося, а протягом 2021-2023 рр. середньорічні темпи зростання складуть, за оцінками МВФ, 3,2 %. За таких середньорічних темпів зростання, ВВП України досягне передкризового рівня 2013 р. лише у 2024 р., що посилить розриви з провідними країнами світу.

¹ Policy Support and Vaccines Expected to Lift Activity. World Economic Outlook Update, January 2021 / IMF.

Як основні макроекономічні наслідки розгортання коронакризи у 2020 р. слід відзначити:

1. Зниження рівня продуктивності праці, який і до цього не відповідав потенціалу української економіки. У цілому динаміка продуктивності демонструє низхідний тренд (Додаток 2), темпи приросту продуктивності зменшилися з 3,5 % у 2016 р. до -3,1 % у 2020 р. Негативне значення приросту продуктивності праці у 2020 р. досягнуто вперше з 2015 р. (Додаток 3).

2. Згорання інвестицій. У 2020 р. рівень валового нагромадження основного капіталу склав 13 % ВВП, що на 4,6 в. п. менше, ніж у 2019 р. У січні-грудні 2020 р. **обсяги капітальних інвестицій скоротилися на 38,2 %** порівняно з 2019 р. Найбільше скоротилися інвестиції у видах економічної діяльності, для яких були запроваджені значні обмеження у рамках здійснюваних заходів щодо подолання поширення COVID-19: авіаційний транспорт (-75,9 %), складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту (-54,3 %), тимчасове розміщування й організація харчування (-44,8 %), оптова та роздрібна торгівлі (-39,2 %), мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (-71,1 %). Інвестиції скоротилися й у сферах, для яких визначальним є державне фінансування (державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (-7,4 %), освіта (-45,7 %), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (-7,5 %). У більшості виробничих видів економічної діяльності (сільське господарство, промисловість, будівництво) скорочення інвестицій становило 40-45 %, у наземному та водному транспорті, сфері операцій з нерухомим майном – третину. Дещо меншими були втрати інвестиційного потенціалу у видах економічної діяльності, які мали можливість застосовувати віддалений режим роботи працівників, або цифровізувати свої бізнес-процеси (видавнича діяльність, виробництво кіно-та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів, діяльність у сфері радіо та телевізійного мовлення – скорочення на 31,1 %, фінансова та страхова діяльність – на 23,4 %, професійна, наукова та технічна діяльність – на 22,7 %, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – на 38,9 %). Зростання капіталовкладень зафіксовано лише у поштовій та кур'єрській діяльності (у понад 7 разів), а також у сфері телекомунікацій (електрозв'язку) (на 2,7 %).

3. Зростання втрат практично всіх видів економічної діяльності, внаслідок чого істотно звужився фінансовий ресурс в економіці. Різке скорочення доданої вартості у 2020 р. фіксувалося у сільському господарстві (-11,5 %), транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (-16,4 %), сфері тимчасового розміщування й організації харчування (-28,5 %), професійній, науковій та технічній діяльності (-12 %), діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (-12,4 %), сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (-12,7 %). Помірнішим було скорочення доданої вартості у переробній промисловості (на 6 %).

Сектори економіки, яким за підсумками 2020 р. вдалося збільшити обсяги доданої вартості порівняно з 2019 р., зростали дуже повільно – будівництво (+5,2 %), оптова та роздрібна торгівля (+4,9 %), інформація та телекомунікації (+2,3 %), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (+2,2 %), державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування (+1,5 %), фінансова та страхова діяльність (+1,2 %), операції з нерухомим майном (+1,2 %).

4. Критичне зменшення запасу капіталу у підприємств. Наслідки локдауну та діяльності підприємств у період адаптивного карантину призвели до зменшення обсягу власного капіталу, обмеживши джерела його утворення, а саме: внески власників у вигляді грошей та інших активів та накопичення суми прибутку, що залишається на підприємстві. Зменшення розміру власного капіталу спостерігалось у підприємств у сфері операцій з нерухомим майном, у професійній, науковій та технічній діяльності, в освіті, у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, у транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, у промисловості. Зменшення запасу капіталу у підприємств стало наслідком погіршення в результаті коронакризи фінансових результатів підприємств і, відповідно, розміру прибутку, що є одним із джерел формування власного капіталу (Додаток 4).

5. Зниження рівня використання фізичного капіталу (зокрема, літаків, спортивних споруд та готелів та ін.). Суб'єкти господарювання, які здійснили інвестиції у фізичний капітал, несуть втрати не лише унаслідок запроваджених обмежень на міжнародний і внутрішній рух людей, а також економічну діяльність у багатьох секторах економіки, а й через необхідність витрат на підтримання таких об'єктів у функціональному стані.

6. Зменшення обсягів банківського кредитування окремих сегментів бізнесу продовжує суттєво впливати на розмір фінансового ресурсу для відновлення економіки. За даними НБУ², чистий кредитний портфель підприємств у 2020 р. зменшився на 4,0 % у гривні та 1,1 % в іноземних валютах. За цей період зменшився загальний обсяг корпоративних кредитів, у т. ч. суб'єктам великого підприємництва – на 2,9 %, малого підприємництва – на 1,2 % та мікропідприємництва – на 10,8 %. Збільшення кредитного портфелю демонстрували лише суб'єкти середнього підприємництва (+4,8 %) завдяки проведенню операцій із реструктуризації боргу, задоволенню потреби в запасах і оборотному капіталі. Банки наприкінці 2020 р. незначно пом'якшили кредитні стандарти для бізнесу через високу ліквідність та конкуренцію з іншими банками, проте через негативні загальноекономічні

² Кредити МСП. / НБУ. URL https://bank.gov.ua/files/Loans_MSE.xlsx

очікування³ та кризові тенденції розвитку конкретних галузей чи підприємств **подальше пом'якшення стандартів кредитування бізнесу буде стриманим.**

7. Збільшення боргового навантаження. Необхідність фінансування достатньо високого рівня дефіциту державного бюджету, що спостерігався у 2020 р. (5,2 % ВВП) та запланований у 2021 р. (майже 5,5 % ВВП), має наслідком зростання частки державного та гарантованого державою боргу – у 2020 р. він сягнув 60,8 % ВВП (порівняно з 50,3 % у 2019 р.), а у 2021 р. планується на рівні 62,3 % ВВП. При цьому, можливості виходу на зовнішні ринки для України все ще залишаються обмеженими, що вимагає переорієнтації запозичень на внутрішній ринок і, як наслідок, призводить до посилення ефекту витіснення, оскільки банки залишаються основними покупцями ОВДП (524,7 млрд грн станом на 01.04.2021 р.). Крім того, поступове зростання вартості запозичень на внутрішньому ринку створює додаткове навантаження на держбюджет у майбутньому: за результатами 2020 р. частка видатків на обслуговування держборгу склала лише 9,4 %, а вже у 2021 р. планується на рівні майже 12 %.

Затягування економічної рецесії та недостатність інструментів економічного зростання підвищує для України ризики:

- **збільшення соціально-економічних та технологічних розривів в умовах незабезпечення потреби модернізації основних фондів, насамперед інфраструктури.** Україні загрожує подвійне відставання внаслідок відсутності фінансування модернізації застарілих основних фондів (їх рівень зносу 60,6 % на початок 2019 р.), а також збільшення розриву на тлі якісних змін, які здійснить більшість країн в умовах коронакризи;

- **критичної втрати підприємницького потенціалу** (у 2020 р. погіршилися результати діяльності більшості галузей економіки), а також **структурного безробіття.** Неможливість швидкої адаптації працівників, вивільнених з найбільш постраждалих від карантинних дій секторів, а також низька трудомісткість і, як наслідок, незначна можливість секторів, які зараз розширюються, залучити робочу силу, яка вивільняється, серед іншого можуть ще більше погіршити нерівність та платоспроможність на внутрішньому ринку;

- **зростання дисбалансів у системі державних фінансів.** Зниження потенціалу для наповнення державного та місцевих бюджетів внаслідок погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання та населення (платників податків) внаслідок посилення карантину на тлі необхідності підвищення рівня витрат соціального характеру вже призвело до збільшення дефіциту держбюджету у 2020 р. та у 2021 р. – до 5,5 % ВВП. На цьому тлі високими залишаються ризики щодо виконання плану запозичень та зростання їх вартості, що матиме вплив на забезпечення своєчасного

³ Опитування про умови банківського кредитування в IV кварталі 2020 року / НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BLS_Q4-2020.pdf

здійснення бюджетних видатків, особливо капітального характеру. У 2020 р. річний план капітальних видатків було виконано лише на 84,4 %, місцевих – на 82,3 % (в цілому держбюджет було виконано за видатками на 95 %). **«Традиційне» переважання обсягів видатків держбюджету в останні місяці року** (у грудні вони склали 227,3 млрд грн при середньому значенні за 11 місяців у 96,4 млрд грн) *свідчить про невирішеність проблем у сфері планування використання бюджетних коштів та низький рівень бюджетної дисципліни.*

Відсутність в Україні довгострокової, масштабної та стійкої програми відновлення, якою би визначалась цільова спрямованість державних витрат, зокрема інвестицій в модернізацію, технологічний, цифровий та зелений перехід, обумовлює труднощі із створенням достатнього ресурсу для вирішення проблеми економічного зростання та безробіття в Україні, а також не забезпечує стимулюючий ефект для економічного розвитку в цілому.

Додатки

Додаток 1

Американський план зайнятості⁴ спрямований на створення добре оплачуваних робочих місць та забезпечення нового науково-технологічного прориву. Планом передбачено переосмислення та розбудова нової економіки. Зазначається, що американська інфраструктура за станом і якістю знаходиться на 13-у місці у світі. Не відповідають вимогам XXI століття: енергетична інфраструктура, якість доріг, мостів, залізниць, аеропорти і морські порти, транспортна інфраструктура в цілому, зв'язок і доступність ширококутвого швидкісного Інтернету.

Передбачено інвестування та організаційно-економічні заходи за напрямками:

- транспортна інфраструктура та стійкість – додатково 621 млрд дол США (зокрема, модернізація та ремонт мостів та доріг, залізниць, міського та приміського транспорту, портів, аеропортів, розвиток виробництва електромобілів, і створення мережі з 500 тис. зарядних станцій до 2030 р.; забезпечення стійкості інфраструктури – захист критичної інфраструктури, відновлення природоохоронної інфраструктури тощо);

- інфраструктура для постачання чистої питної води (модернізація, упровадження безпечних екологічних стандартів) – 111 млрд дол США;

- цифрова інфраструктура – 100 млрд дол США (високошвидкісна ширококуткова інфраструктура та досягнення повного покриття країни, забезпечення прозорості та конкуренції, зниження вартості ширококутвого доступу до Інтернету);

- зміцнення енергетичної інфраструктури – 100 млрд дол США (розбудова більш стійкої системи електропередач, сприяння системи виробництва електроенергії та постачання екологічно чистої електроенергії, яка забезпечуватиме відповідність цих об'єктів високим стандартам безпеки для працівників, населення та навколишнього середовища; перезавантаження енергетичної галузі через підключення «осиротілих» нафтогазових свердловин (тобто таких, законного власника яких неможливо визначити) та очищення закинутих шахт; відновлення невикористовуваного нерухомого майна та стимулювання розбудови критичної фізичної, соціальної та цивільної інфраструктури у найбільш бідних і знедолених громадах; розбудова промисловості наступного покоління у громадах, що зазнають проблем тощо);

- реконструкція електричних мереж, модернізація інфраструктури водопостачання та розширення ширококутвого доступу до Інтернету – понад 300 млрд дол США.

⁴ FACT SHEET: The American Jobs Plan (March 31) / The White House. URL : <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/31/fact-sheet-the-american-jobs-plan/>

– будівництво і модернізація (підвищення енергоефективності) житла, будівництво енергоефективного доступного житла, будівництво і модернізація шкіл, будівництво і модернізація федеральних будівель – понад 213 млрд дол США.

– інвестиції в дослідження та розробки – 100 млрд дол США;

– стимулювання американських виробників та МСП – 300 млрд дол США (посилення виробничих ланцюгів поставок критично важливих товарів, захист американців від майбутніх пандемій, виробництво екологічно чистої енергії, збільшення доступу американських виробників до капіталу, створення національної мережі інкубаторів малого бізнесу та інноваційних центрів);

– розвиток робочої сили, навчання необхідним для майбутнього навичкам – 100 млрд дол США.

Планом передбачено зміну оподаткування. Для фінансування проєкту пропонується: підвищити корпоративний податок на прибуток з існуючих 21 % до 28 % протягом наступних 15 років; дестимуляція офшорингу у спосіб встановлення глобальної мінімальної ставки оподаткування для американських мультинаціональних корпорацій; ліквідація пільг для інтелектуальної власності, які заохочують перенесення робочих місць закордон, та розширення інвестиційних стимулів для наукових досліджень та розробок; запровадження мінімального податку для великих корпорацій; усунення податкових преференцій для викопних видів палива та забезпечення справедливої оплати галузями, що забруднюють навколишнє середовище, за екологічне очищення та ін.

Додаток 2

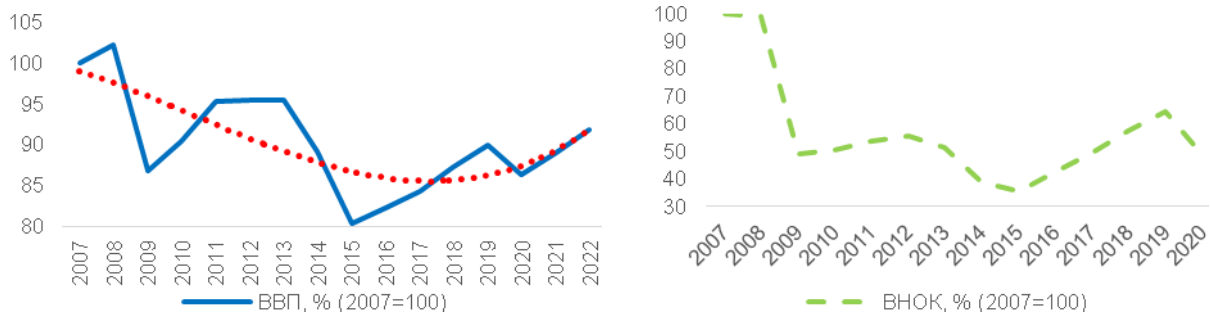

Рис. 1. Динаміка ВВП та валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) в Україні у 2007-2022 рр.,% (2007 = 100 %)

Джерело: Державна служба статистики України; ВВП 2021-2022 рр. – прогноз МВФ, World Economic Outlook Database, October 2020.

Додаток 3

Рис. 2. Динаміка продуктивності праці в економіці України у 2002-2020 рр., %

Джерело: розраховано за даними Держстату, 2020 р. – прогноз Economist Intelligence Unit

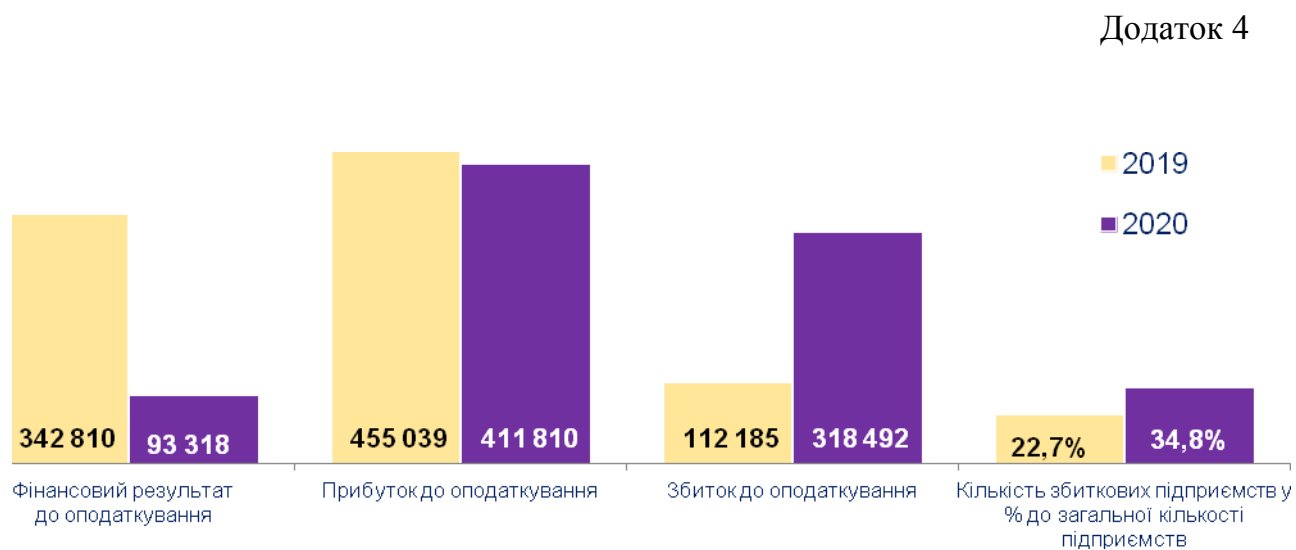

Рис. 3. Динаміка фінансового результату до оподаткування підприємств в Україні у січні-вересні 2020 р., % до відповідного періоду 2019 р., млн грн
 Джерело: Державна служба статистики України.